

مسجد امام حسن عسکری و مسجد ماشمی

معصومه یدالله پور^۱

چکیده

بعد از ورود اعراب به ایران، مسجد به صورت مرکز عمده مذهبی شهرهای ایران درآمد و در مرکز شهر یا نزدیک به بازار اصلی احداث شد. مسجد نیز مانند دیگر عناصر مذهبی برآورنده نیازهای بازار بود. با توجه به اینکه عقاید مذهبی بر زندگی و شکل شهرها تأثیرگذار بوده است، این نوشتار، ابتدا دو مسجد از مساجد تاریخی و اوقافی شهر آمل را معرفی می‌کند و سپس به بازنویسی اسناد به دست آمده از آن می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها:

آمل، مسجد امام حسن عسکری، مسجد ماشمی، بازارچه آمل، وقف‌نامه‌های آمل

موقعیت جغرافیایی شهر آمل

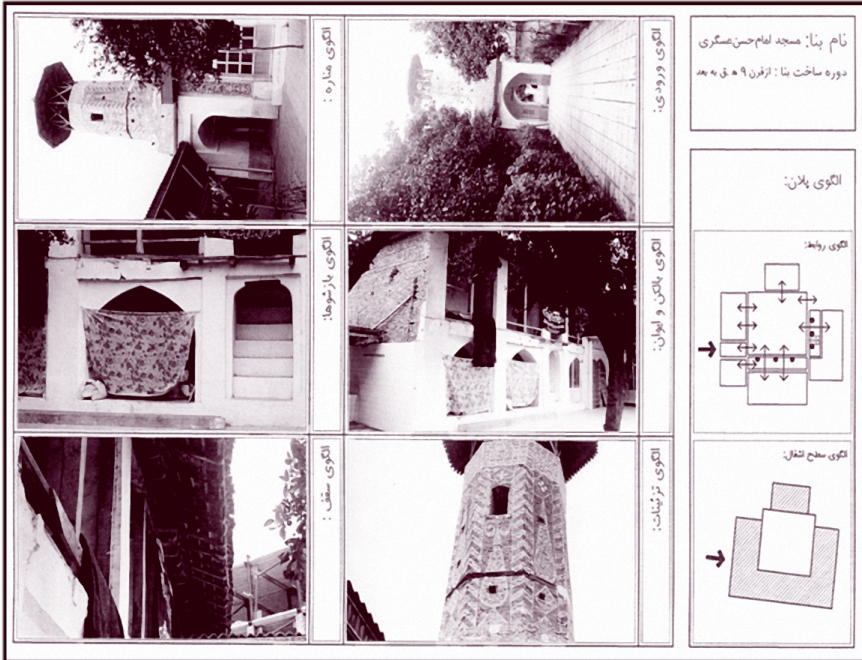
شهر آمل در میان جلگه مازندران و طرفین رود هراز، در ۵۲° و ۲۱° طول شرقی و ۳۶° و ۲۵° عرض شمالی، در فاصله ۱۸ کیلومتری جنوب دریای مازندران و ۶ کیلومتری شمال پیشکوه البرز و در ارتفاع ۱۰۸ متر از سطح دریای مازندران واقع شده است.^۲ بنابر تحقیقات باستان‌شناسان و مورخان، در سده‌های پیش از میلاد، اقوام گوناگونی در ساحل جنوبی دریای مازندران می‌زیستند که از جمله آنان قوم مارد یا آمارد بوده و به احتمال قوی واژه آمل از نام این قوم گرفته شده است.^۳ آمل به لغت اهل محل «آهوش» است که «تورا مرگ هرگز مباد» معنی می‌دهد.^۴

ابن اسفندیار در باب ریشه نام آمل به ذکر افسانه برادران اشتاد و یزدان و آمله دختر اشتاد اشاره دارد. آمله هنگامی که همسر حکمران بلخ بود، از وی تقاضا کرد به نام او یک شهرستان در دشتی که در کنار رود هرهز قرار دارد احداث کند. شهر مزبور در مکانی مرتفع بنا شد و آمله و فرزندش خسرو در آن اقامت گزیدند. ابن اسفندیار می‌گوید که در زمان وی آثار مزبور در جایی که شهرستان مرز می‌گویند باقی است.^۵

مسجد امام حسن عسکری علیه السلام

این مسجد در کاشی محله، خیابان هادی‌زاده، میدانچه امام حسن عسکری علیه السلام واقع شده و دارای ده حجره تحتانی و فوقانی بدون طلاب بوده است. تاریخ بنای مسجد معلوم نیست. در سفرنامه ملگونف بنای این مسجد به هارون الرشید نسبت داده شده است.^۶ تصور می‌شود از موقوفات امام حسن عسکری ساخته شده باشد یا به قولی حسن بن علی ناصر کبیر آن را در قرن سوم قمری ساخته است. این مسجد با واقع شدن در محله پایین بازار، با حوزه‌های پیرامونی خود ارتباط فضایی - کالبدی برقرار می‌کند.

این مسجد از بناهایی است که ثبت تاریخی نشده است.

الگو و نمای مسجد امام حسن عسکری علیه السلام

با تکیه بر اسناد به دست آمده، این مسجد دارای موقوفاتی بوده است که وقفنامه‌های آن در سال ۱۳۳۵ قمری در آتش سوخته است.

مسجد و مدرسه هاشمی

این مسجد در راسته هاشمی (نمدمالان) در شاهان دشت محله واقع است که به همت سادات شاهان دشتی به سال ۱۲۵۲ ساخته شد. دارای ۱۳ حجره بود که در برخی از آنها طلاب علوم دینی به تحصیل مشغول بوده‌اند^۸، اما به نقلی، مسجد قدیمی را خراب کرده، مسجد نوساز نیمه‌تمامی به جای آن ساختند^۹.

موقعیت مسجد و مدرسه هاشمی در بازار آمل

با توجه به وقفنامه به دست آمده^{۱۰}، این مسجد نیز مانند مسجد امام حسن عسکری علیه السلام دارای موقوفات بوده و هست.

اسناد استنساخ شده از دو مسجد امام حسن عسکری علیه السلام و مسجد - مدرسه

هاشمی:

[سند شماره ۱]:

[نشان شیر، خورشید و تاج]

وزارت فرهنگ

اداره: شماره ۲۰۸۶۸، تاریخ ۱۰/۱۰/۱۳ [۳۱]

پیوست: رقبه ۸ ت ۴
۳۸

مقام وزارت، محترماً معروض می‌دارد، مرحوم حاج شریعتمدار چهار باب دکان واقع در بازار آمل را وقف بر مصارف مسجد معروف به مسجد امام حسن عسکری

۱۲۴

موقوفات

مدرسه و مسجد هاشمی

واقع در آن
شهر ستان
نموده و اولاد
آن مرحوم
سالها اداره
موقوفه را بر
عهده داشته‌اند.
بعد از فوت
متولی، به استناد
تبصره ماده
هفت آئین‌نامه
قانون اوقاف،
اداره اوقاف
محل، تصدی
رقبات مذکوره

مسجد امام حسن عسکری و مسجد هاشمی (واقع در بازار آمل)

را عهده گرفت. اخیراً آقای محمد شریعت‌زاده فرزند متولی متوفی، به واسطه فقدان وقف‌نامه بر اثر آتش‌سوزی، شرحی به این اداره نوشته و تقاضای تصدی دکان‌های موقوفه مزبور را نموده؛ [و] مراتب به اداره اوقاف مازندران نوشته شده و میزان درآمد و نظریه آن اداره مورد تقاضی پرسش گردیده [است]. اداره مزبور میزان درآمد سالیانه را به مبلغ ۱۱۷۰۰ ریال تعیین نموده و با تصدی نام‌برده نظر موافق خود را اعلام کرد [ه است]. چون میزان درآمد موقوفه مورد بحث از میزان ۱۲۰۰۰ ریال کمتر است و تولیت موقوفات مذکور با پدر و اجداد متقاضی بوده [است]، مراتب به عرض می‌رسد تا در صورتی که اجازه فرمایند ابلاغ تصدی به نام آقای محمد شریعت‌زاده صادر شود.

[مهر: اداره کل اوقاف]

[حاشیه پایین چپ]: اداره کل اوقاف، اگر موقوفات مسجد امام حسن عسکری علیه السلام در آمل منحصر به همین چهار باب دکان می‌باشد، و درآمد واقعی سالیانه این چهار باب دکان نیز ۱۱۷۰۰ ریال است، و صحت هر دو مطلب مورد تصدیق رئیس اوقاف مازندران می‌باشد، با پیشنهاد فوق موافقت می‌شود.

[امضا : ناخوانا] ۳۱/۱۰/۲۶ [۱۳]

[حاشیه پایین وسط]: اوقاف شهرستان‌ها نسبت به مورد سؤال مقام وزارت، پس از تحقیق کافی اظهار نظر نمایند تا دستور انتقال داده شود. ۳۱/۱۰/۳۰ [۱۳]؛

اقبی دکانی
[۳۱/۱۱/۱۳]

نمای مسجد امام حسن عسکری علیه السلام، پایین بازار، ۱۳۸۷/۷/۲۲

[سند شماره ۲]:

[نامه درخواست شریعت‌زاده فرزند متولی مسجد امام حسن عسکری در مورد واگذاری هفت باب دکان و دو قطعه زمین موقوفه آقای شریعت‌مدار، به تاریخ

[۳۱/۱۱/۲۳] [۱۳]

دفتر امام شریعت‌مدار
شماره ۷۵۵
پسین ۱۳۹۰

[نشان شیر، خورشید و تاج]
وزارت فرهنگ اداره کل اوقاف
اداره اوقاف مازندران

تاریخ: ۳۱/۱۱/۱۸ [۱۳]، شماره ۴۸۱۴، پیوست: اداره کل اوقاف
عطف به نامه شماره ۲۹۴۲۴-۳۱/۱۱/۷ [۱۳] معروض می‌دارد، رقبات موقوفه
مسجد امام حسن عسکری واقع در آمل، مورد تقاضای آقای شریعت‌زاده، هفت
باب دکان و دو قطعه زمین خشکه‌زاری می‌باشد که بودجه سال ۱۳۲۹ آن تنظیم
و طی شماره ۷۹۷۷-۲۹/۱۲/۲۹ [۱۳] تقدیم گردید، ولی درآمد سالیانه آن همان
۱۱۷۰۰ ریال می‌باشد. متمنی است مقرر فرمایند در این خصوص دستور لازم صادر
فرمایند تا طبق آن عمل و رفتار شود.

رئیس اوقاف مازندران: گوران

[امضا:] گوران،

تاریخ ۳۱/۱۱/۲۳ [۱۳]؛

شهرستان‌ها، [مهر: ناخوانا]،

شماره ۳۱۳۱۴، تاریخ ۳۱/۱۱/۲۳ [۱۳].

نمای مسجد و مدرسه هاشمی، راسته هاشمی، ۱۳۸۷/۷/۲۲
[سند شماره ۳]:

[رونوشت وقف‌نامه اعیانی هشت باب دکان علی اکبر نبوی - موقوفه حاج
زین‌العابدین - بعد از وضع مخارج تعمیرات، دادن عایدی آن به امام جماعت و
پیشنماز مسجد هاشمی و واعظ آن در ماه رمضان فی سبیل الله تعالی و [...] که در
مسجد و مدرسه هاشمی برگزار شود. به تاریخ دوازدهم جمادی الاولی ۱۳۶۳ ق].

[نشان شیر و خورشید و تاج]

[اداره فرهنگ و اوقاف مازندران]

جناب آقای علی اکبر نبوی که متصدی موقوفات نام برده بالا بود، نه از مال خود، دکاکین مزبور را ساختمان و بنا نمودند. فعلی هذ، انجام اعیانی دکاکین مسطوره، ملک شخص آقای علی اکبر می باشد و در این تاریخ - شانزدهم اردیبهشت هزار و سیصد و بیست و سه، مطابق دوازده جمادی الاولی یک هزار و سیصد و سه - توفیق رفیق و شامل حال آقای نبوی معلم گردید و حاضر گردید بالطوع و الرغبه و الاختیار، طلباً لمرضات الله تعالی، وقف مؤبّد نموده تمامت اعیانی هشت باب دکان مزبوره را به قبض شرح ذیل:

اول. آنکه تمامت اعیانی دو باب دکان از هشت باب را وقف مؤبّد نموده بر امام جماعت و پیشنماز مسجد هاشمی، که متولی آتی الذکر عایدات این دو باب را بعد از وضع مخارج تعمیرات لازمه دو دکان، به امام جماعت بپردازد.

دوم. تمامت اعیانی دو باب دکان از هشت باب را وقف مؤبّد نموده و بر واعظ مسجد در ماه مبارک رمضان، که متولی عایدی آن را بعد از تعمیرات لازمه به واعظ بدهد؛ و تولیت این چهار باب را واگذار نموده به والد ارشد خود آقای عباس نبوی، بعد از او به اولاد ذکور او نسلاً بعد نسلماً به نحوی که با وجود طبقه اول طبقه ثانیه حق مداخله نداشته باشند؛ و شش یک از عایدات را حق التولیه متولی قرار دادند که متولی به مصرف خود برسانند.

سوم. تمامت اعیانی چهار باب دیگر را وقف مؤبّد نمودند فی سبیل الله تعالی، و مقدم داشتند بر سبیل ختم که متولی عایدات آنها را بعد از وضع مخارج و تعمیرات لازمه دکاکین مزبوره، در مصرف مسجد و مدرسه هاشمی بر نحوی که صلاح بداند از هر حیث، به نحوی که در خارج محوطه مسجد و مدرسه هاشمی نباشد صرف نماید؛ و... [اگر متولی و اولادان در هر طبقه محتاج شوند، در مصرف خود صرف نمایند؛ و تولیت دو باب از این چهار باب را مفوض به ولدهای عباس]... [مزبور نمودند به اولاد ذکور او نسلاً بعد نسلماً، طبقه اولی مقدمند بر طبقه ثانیه، و شش یک آن حق التولیه می باشد؛ و تولیت دو باب از این چهار باب را مفوض به ولدهای عباس دیگر نموده،

و به صبیّه خود طوبی خانم و [...] که [...] یک باشد حق التولیه می باشد.
 بعد از او تولیت این دو باب واگذار به آقای عباس و اولاد ذکور او به نحوی
 که ذکر شد. بعبارهٔ اخری، بعد از حاج خانم، متولی این دو باب، همان متولی شش
 باب دیگر می باشد.

در خاتمه آنکه موقوفات یعنی اعیانی هشت باب دکان مسطوره‌ها تا ده سال
 مسلوب‌المنفعه و [...] می باشد و تا ده سال وقف شد؛ و صیغهٔ الوقف بر نهج
 مزبور در هر یک از سه فقره بر طبق مقررات شرعیه جاری گردید و به قبض وقف
 داده شد. فصار وقفاً صحیحاً شرعياً بحیث لا یباع و لا یوهب. فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا
 سَمِعَهُ [...]. در تاریخ دوازدهم جمادی الاولی ۱۳۶۳.

توضیح اینکه تمامت اعیانی دکان مسکونی آقا رحمت و دکان مسکونی
 مصطفوی، وقف بر امام جماعت می باشد. اعیانی و دکان مسکونی نوری و دکان
 مسکونی سعیدی وقف بر واعظ است و تمامت اعیانی دکان مسکونی فیروزی و
 دکان مسکونی واحدی وقف فی سبیل الله تعالی که تولیت اینها مفوض به آقای
 عباس [...] می باشد؛ و اعیانی دکان مسکونی ملک‌پور و دکان چائچی ایضاً وقف
 فی سبیل الله، که تولیت آن رجوع به طوبی خانم است. تاریخ ۱۳۳۳.

بسم الله الرحمن الرحيم [...] ما رقم فی الورقة الواقف حسبما رقم [...] محمد
 غروی که [...] بسم الله تعالی [...] است. صیغهٔ الوقف حسبما فصل فی ال [...]
 فی التاريخ ۱۳۶۳.

منابع و مأخذ

۱. ابن اسفندیار کاتب، بهاءالدین محمد بن حسن، **تاریخ طبرستان**، تصحیح عباس اقبال، محمد رضانی، تهران: کلاله خاور ۱۳۶۶.
۲. پیرنیا، حسن، **تاریخ ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم**، ج ۳، تهران: دنیای کتاب ۱۳۶۲.
۳. ثبوتی، هوشنگ، **بناهای آرامگاه استان زنجان**، زنجان: زنگان، ۱۳۷۷.
۴. ستوده، منوچهر، **از آستارا تا استراباد**، ج ۴، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۱۳۶۶.
۵. علامه، صمصام الدین، **یادگار فرهنگ آمل**، تهران: تابان ۱۳۳۸.
۶. **فرهنگ جغرافیایی ایران - آبادی‌ها** (۱۳۵۵-۱۳۲۹)، ج ۳، تهران: سازمان جغرافیایی کشور.

منابع آرشیوی

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۵۰۰۰۰۲۷۳
- اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان آمل
- اداره شهرداری آمل
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران
- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران

پی نوشت

۱. کارشناس ارشد ایران شناسی، گرایش تاریخ، دانشگاه شهید بهشتی
۲. فرهنگ جغرافیایی ایران، ۲۵/۳.
۳. تاریخ ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم، ص ۲۲۱۶.
۴. از آستارا تا استراباد، ص ۱۴.
۵. تاریخ طبرستان، ص ۶۲-۷۰.
۶. از آستارا تا استراباد، ص ۵۹.
۷. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مازندران.
۸. یادگار فرهنگ آمل، ص ۱۰.
۹. از آستارا تا استراباد، ص ۶۰.
۱۰. آمل، کلاسه آرشیو: ۳۱۵.